

Мистецькі біографії

ОЛЕКСАНДР ГАВРОШ

ДОНОС

Харків
«ФОЛІО»
2025

Санкт-Петербург, 28 жовтня 1886 року

Його превосходительству О. К. Анастасьєву

Цілком таємно

Вельмишановний пане Олександрє Костянтиновичу!
Останнім часом посилюлися загрози із так званого «українофільського» табору, який, прикриваючись культурницькими гаслами, насправді є осередком сепаратистського руху. З надійних джерел маємо інформацію, що до ввіреної вам Чернігівської губернії мають прибути агенти з-за кордону. Просимо вжити негайних заходів для їх виявлення та арешту.

Прийміть запевнення у моїй високій повазі.

Міністр внутрішніх справ Ф. Толстой

Стародуб, грудень 1886 року

До трактиру «Чорний орел» містечка Стародуб Чернігівської губернії завітав добре вбраний пан років п'ятдесяти. Втомлене широке обличчя свідчило, що він подолав не один десяток верст, трясучись по тутешньому бездоріжжю. Уважно окинувши оком невелику — на сім зелених столиків — залу, подорожній сів у кутку біля вікна. Поки трактирний гарсон у наваксованих чоботях і шовковій квітчастій жилетці, одягненій поверх вишитої сорочки, приніс борщу, він замислено дивився крізь шибку на дорогу, яку добряче заносило снігом. Опукле високе чоло й тонкі окуляри виказували в ньому людину

розумової праці, а доволі густа борода надавала патріархального вигляду. Кудлаті темні брови смикалися, а губи ледь ворушилися, як у людини, котра звикла розмовляти сама із собою.

Із Петрухою, який уже три роки працював тут буфетником, незнайомиць розмови не заводив. Поївши гарячого, витер серветкою повняві губи та широко, як лопата, бороду. Петруха з підголоною потилицею й акуратно розчесаним волоссям на проділ одразу простелився біля нього, чомно схиливши голову, і став прибирати посуд.

— Ну як вам наш борщик із сушеними карасями? — спробував зав'язати балачку з відвідувачем, який своїм мовчанням геть відрізнявся від тутешньої публіки, що тільки й живилася плітками.

— Знатний борщик, — зреагував невідомий у лисячій шубі, накинутій на плечі. Надворі стояв лютий мороз, тож і в трактирі було зимувато. — Спасибі! Повечеряв, як удома.

І чоловік знову став уважно видивлятися крізь вікно, але нікого не побачив, бо містечко наче вимерло. З-під солом'яних стріх, укритих пухкою сніговою ковдрою, тягнулися вгору тоненькі цівки диму, які свідчили, що життя у Стародубі таки є. Серед низеньких хат виділялася одна, крита гонтом. Вона була найбільшою, мабуть, єврейського кравця чи крамаря.

Ображений неувагою гостя, Петруха за шинквасом знічев'я почав протирати чарки рушником, що звисав з його плеча.

— А ви, пане, либонь, здалеку до нас завітали? — зробив за хвилю чергову спробу розбалакатись.

Невідомий, трохи помовчавши, повернув голову до буфетника:

— А у вас метке око, шановний!

— Хе! У моєму ремеслі потрібне не тільки метке око, а й кебета! — зрадів той несподіваному компліменту. — Тут мусиш із першого погляду вгадати, хто є хто. Петруха

своє діло знає! — підморгнув радше сам собі й пощипав маленький чорний вусик.

Невідомий зітхнув і знову втупився в шибку. Зайві балачки йому були ні до чого, адже він мав серйозні неприємності з поліцією. Тому волів за краще залишатися інкогніто.

— Їхали через Київ-с? — знову озвався надокучливий буфетник.

— Що? — перепитав подорожній, прокашлявшись.

— Кажу, мабуть, їхали до Стародуба через Київ.

— А! Так-так...

— У Києві, певно, гарно? — гучно зітхнув трактирний слуга, кинувши рушника на стіл. — А в нас — глушина. Тут і в посуху багнюка, що вилазу нема. А після дощу — не проїхати. Одна радість, коли морозець ударить та сніжком притрусить.

Подорожній промовчав і розгорнув газету, яку приніс із собою.

— Дивуюся, чому люди до нас іще приїжджають? Убивча нудьга! — не вгавав Петруха, вдивляючись у вікно. — О, знов Петров суне! Щовечора напивається. Усі гроші проциндрює. Вже навіть рідні від нього повтікали. Живе сам, як пес, у своїй халабуді.

Невідомий, почувши про Петрова, захвилювався. Його довгі пальці, якими тримав газету, ледь затремтіли.

Міцні зелені двері трактиру скрипнули, в тон їм заголосив мідний дзвіночок, і до корчми, похитуючись, ввалився Петров у старій куцій фризівій шинелі. В його погляді й розшарпаній фігурі відчувалися злість і роздратованість. Набрякле нездорове обличчя свідчило про постійні пиятики.

Буфетник скорчив щось подібне до усмішки й злегка вклонився:

— Добрий день, вельмишановний Олексію Михайловичу!

Петров невдоволено зиркнув на нього й процідив крізь зуби:

— А що в ньому доброго?

— Як що? Хоча б те, що ви про нас не забули! — буфетник силувано засміявся із власного дотепу. Без клієнтів він нудився.

— Досить язиком молоти, Петрухо! — гримнув Петров. — Неси, що завжди: кабацьку горілку й собачу закуску.

Він важко сів у віддаленому кутку під гравюрою Києво-Печерської лаври. Роззирнувся довкола, уважно глипнув на невідомого, який утупився в газету. Махнувши рукою до буфетника, зняв шапку та поношені рукавиці з хутра якогось обскубаного звіра.

Петруха швидко подав йому на олов'яній таці блюдце оселедців і чвертку лимонної горілки.

— Смачного-с, Олексію Михайловичу! — знову склеїв усмішку.

Петров не відповів, а одразу налив собі з карафки чарку й поспіхом вихилив. Видно, що ледь дочекався цієї благословенної миті.

— Ху! Полегшало! — видихнув за хвилику, голосно хрустячи кружальцем цибулі. По жилах розтікалося тепло, яке наповнювало його спокоем і бадьорістю. Він оживав.

— Що нового у світі, Петрухо? Що люди брешуть?

— Хіба я знаю? Стовбичу тут з ранку до ночі: нікуди не ходжу, нічого не бачу.

— Не прибідняйся, Петрушок! Тобі всі новини сорока на хвості приносить. Наше життя тільки у трактирах і протікає. Усе решта — ширма, показуха, лубочна картинка для начальства. То про що нині язиками плещуть на білому світі?

— Та так, нічого особливого... — завагався буфетник, кинувши швидким поглядом на незнайомця з газетою. — Омелян Петрович вчора вигнали своє сімейство на вулицю. Були вельми п'яні та розлютовані. Кажуть, із ножем бігали за своїми доньками-гімназистками. Кричали, що всіх поріжуть. Ледве їх лікар Алоїз Адамович заспокоїли.

Нібички їм якийсь укол дорожезний штрикнули, — його оксамитовий, вкрадливий голос перейшов на шепіт. — Кажуть, що в Омеляна Петровича біла гарячка приключилася... От!

Петров задоволено крикнув і налив собі другу чарку. Чужі клопоти його, видимо, розвеселили.

— Хе-хе! Не гарячка в нього, — озирнувся про всяк випадок на невідомого біля вікна, — а дурна голова на плечах! Ну будь здоров, Петрушок!

— І вам здоров'ячка, Олексію Михайловичу!

— А людському поголосу не вір! Не варто! — Петров перехилив чарку, кркнув і зачепив виделкою худий хвіст оселедця.

Подорожній потайки спостерігав за ним, визируючи одним оком з-під «Чернігівських губернських відомостей» і миттю ховаючись, щойно Петров підводив кудлату голову.

— Довіряй лише собі, Петрушок! Що на свої оченята вдивив, те й твоє, — Петров засміявся, показуючи рідкі жовті зуби, яких в його невдоволеному роті залишалося не так і багато.

— Еге ж, Олексію Михайловичу, нас уже довкола пальця не обкрутиш, — силувано заусміхався й собі буфетник. — Ми биті життям горобці. Хе-хе!

Знову тоненько озвався дзвіночок, і до трактиру ввалилося двоє: жандарм із довгою шаблею при боці, а другий — у штатському. Буфетник ураз змінився на лиці й, низько вклонившись, пролопотів скоромовкою:

— Маю честь привітати вас, ваше благородіє, і побажати благоденствія на многії літа!

Чоловік невисокого зросту в темному довгому пальті, верткий, як в'юн, ковзнувши поглядом по фігурах за столами, енергійно потер долоні:

— Ох і морозище, Петрушка! Змерзли, як собаки!

— На те вона й матінка-зима, Миколо Гавриловичу! Чим зволите пригощатися?

Жилавий цивільний зняв ошатного капелюха, припо-рошеного снігом, і поправив зачіску, зазираючи у круг-ле дзеркало при шинквасі, що вже де-не-де потемніло від часу.

— У нашому куточку, сподіваюся, тепліше? — пригладив він короткі напomadжені вуса. Було помітно, що він собі подобався, як і тутешньому жіноцтву, серед якого мав славу галантного кавалера.

— Ображаєте, ваше благородіє! — заметушився Петруха. — Айн момент! Зараз розкочегарю, як у бані!

Штатський зиркнув на невідомого в кутку і, непомітно показавши кулака гарсону, зашипів:

— Скільки разів просив тебе, свиняче вухо, не називати мене «ваше благородіє», коли я не при погонах? А ще й при сторонніх!

— Винен, ваше... — пополотнів Петруха, відсовуючись подалі. — Ой! Вибачте, Миколо Гавриловичу! Лихий поплутав!

Микола Гаврилович, який відав мережею шпиків і донощиків усього повіту, частенько ходив у штатському, аби не привертати зайвої уваги. Ясна річ, що в Стародубі його всі знали й так, але принаймні чужі не одразу розпізнавали в ньому чіпкого, як корчувате коріння, жандармського чиновника.

Глянувши в бік невідомого, що сховався за газетою, він прихилився до буфетника й стиха запитав:

— А це що за птаха? — взяв залізними пальцями Петруху за лікоть.

— Приїжджий, — так само тихо відповів гарсон.

— Чимось цікавився? — жандармський капітан окинув пильним поглядом дебели постать у шубі та міцних теплих чоботях, що визирали з-під стола.

— Та нібички ні. Спокійний панок. Борщику поїв. За-мовив найдорожчі сигари.

— Ну гляди, Петрушок! — капітан нарешті розту-лив свої обценьки. — У тебе давній боржок перед нами.

Так що працюй у два ока! А тепер подай нам чогось для розігріву!

При цих словах офіцер таємної поліції та кремезний жандарм із витрішкуватими очима зникли за важкою пурпуровою порт'єрою, яка відокремлювала кабінет від загальної зали. Вони приволоклися з базару, де вдалося обі- брати двох заїжджих наляканих торговців, що мали нелад із паперами, тож тепер «слути закону» прагли розговітися.

Петруха ображено потер затерплий лікоть і почав на- різати на тарілку найдорожчу ковбасу. Петров з іроніч- ною посмішкою споглядав сценку біля шинквасу, а потім, мрійно заплющивши очі, відкинувся на стільці, дожовую- чи цілушку житнього хліба. Він мав про побачене власну думку, проте вирішив за краще промовчати.

Тим часом невідомий про щось посилено міркував, на щось зважувався, бо тримав перед собою газету, незво- рушно втупивши погляд у верхній заголовок, який спові- щав про гастролі в Чернігові московських циган.

Скориставшись моментом, коли буфетник вибіг за дровами надвір, невідомий рвучко підвівся й пересів за стіл Петрова. Той очманіло глянув на нього маленькими запухлими очима.

— Не вважайте за нахабство, але я маю бажання з вами зазнайомитися, — упівголоса почав подорожній. — Ваша думка, що довіряти слід тільки власним очам, видається цілком слушною...

— То й що? — нахмутив бляклі брови Петров. — Чого вам треба?

— Дозвольте відрекомендуватися: Олександр Верни- воля, белетрист.

— Писака, значить? — скривив губи Петров, але тон його пом'якшав. Огрядна постать справляла солідне вра- ження. Відчувалося, що у ній містився який-не-який ба- гаж знань, життєвого досвіду і ясного думання.

— Я пробую свої сили в літературі. Проте моє життя — вельми бідне на неординарні події. Воно таке ж сіре та

одноманітне, як у більшості обивателів. А читачеві подавай щось надзвичайне, авантюрне, гостреньке.

— Атож! Усім нині потрібні сенсації, — поблажливо погодився Петров.

— Дозвольте з вами говорити напрямки: я шукаю сюжет для майбутнього роману. Тому й мандрую країною.

— І де ж ви його знайдете? Хіба у себе в носі? Ха-ха-ха! — зареготав Петров, вальяжно розхитуючись на стільці. — Теж мені Гоголь знайшовся!

— Як бажаєте, — белетрист поволі підвівся.

— Ну-ну, не ображайтеся! — потягнув його за рукав шуби Петров і тримав, поки той знову не присів. — Старий я став, дратівливий, колючий. Життя мене проти шерсті гладило. Але, кат його бери, для чого вам я?

— Як це для чого? — глипнув Верниволя про всяк випадок на цупку порт'єру. — По вас одразу видно, що ви — людина бувала.

— Жартувати зволите?

— Які там жарти! Кажу вам, як на сповіді. Даруйте, як вас величати?

— Петров, — після короткої паузи відповів той. — Олексій Михайлович.

Белетрист схилився до плеча Петрова та стиха запитав:

— От ви, Олексію Михайловичу, чим займаєтеся?

— Чим? — зміряв той очима співрозмовника. — Хе, важко сказати. Колись був навіть... Хоча яка тепер різниця! — махнув він мляво рукою. — Нині я приватний учитель у цій Богом забутій дірі, де всі дивляться один на одного, як на розбійників. Вип'єте чарку, люб'язніший? Як вас там?

— Олександр Якович.

Цієї миті прочинилися двері й з морозу повернувся закоцюбний буфетник, несучи в кошику березові поліна.

— Петрушок, де тебе чорти носять? — гукнув розв'язно Петров. — Принеси ще чарку! Та хутко!

— Та ні, це я вас повинен пригостити! — не погодився Олександр Верниволя.

— Мене почаствуєте потім. Як доп'ємо ось цей штоф, — Петров кивнув на карафку, в якій лишилася лише половина вмісту. — Так для чого вам здався нікчемний учитель? Який до біса роман ви хочете про мене написати?

— Не сприймайте все так буквально, Олексію Михайловичу! Від факту до авторського твору — довга дистанція. Я наразі шукаю цікаві історії, які можуть лягти в основу сюжету, — обличчя Верниволі розчервонілося від збудження.

Буфетник поставив їм на стіл другу карафку, змахнув рушником по скатертині, уважно дослухаючись до розмови.

Петров його, здавалося, не помічав:

— А ви вже щось друкували? Цікаво було б почитати...

— Ні-ні, це має бути мій перший роман! — збрехав Верниволя. Він не хотів, аби співрозмовник міг одразу з'ясувати, із ким має справу, тому й назвався одним зі своїх псевдонімів.

— Гаразд, вип'ємо за ваш перший роман! Та хоч за драму, люб'язніший! Я, сказати по правді, теж колись у зошит крапав. Віршував! Ще коли в університеті навчався. Але мої опуси не знайшли шанувальників. Тож бажаю, аби вам повелося краще.

Вони гучно цокнулись і перехилили чарки.

— Я відчуваю, що ви зможете мені допомогти, — за хвилю мовив Верниволя, заїдаючи скоринкою хліба. — Це щось інстинктивне!

— Ото дуже треба! Коли вам здається, шановний, то перехрестіться. Петрухо, принеси ще солоних огірків! Та ковбаски віж! — гукнув Петров. На душі йому просвітліло, як завжди після кількох чарок. — Гм... Отже, вас цікавлять історії. І бажано, ясна річ, темні! Літератори люблять копірситися у брудній білизні. Особливо — в жіночій. Ха-ха! — зареготав брутално.